

הסינופסיס למדרש רות רבה

דברי מבוא

מאת

מ. ב. לרנר

בסינופסיס שלפנינו נעשו מאמצים כבירים למסור את תוכנם ואת צורתם של רוב רובן של נוסחאות המדרש שעמדו לרשותנו, באופן מדויק עד כמה שאפשר, ללא כחל וסרק. נוסחאותיהם של כתבי היד נרשמו כמות שהן כתובות, ואפילו באותם מקרים של אותיות הדומות זו לזו, שניתן להכריע את קריאתם הנכונה על-פי השכל הישר, [למשל: האותיות ב-כ; ד-ר; ו-י וכדומה], הכול נרשם לפי הצורה הכתובה במקור שלנו עינינו. על אף העובדה שלפעמים 'דייקנות' זו עשויה להוביל לקריאות אומללות ובלתי סבירות, לא שינינו כהוא זה מן הכתוב שלפנינו. אפילו אם לעתים קורה שהגרסה ה'ייקית' מעוררת גיחוך, לא תקננו, כשאנו נשענים על הכלל ש'אין לו לדיין אלא מה שעניו ראות'!

כפי שיתבאר להלן, הסינופסיס למדרש רות רבה מהווה ניסיון לפריצת דרך בתחום זה. באמצעות השימוש במערכת הערות, וסימנים טכניים שונים, עשינו מאמץ לעמוד על צדדים רבים של כתבי היד, הדפוס הראשון ושאר מרכיביו של הסינופסיס, כגון: אבחנה בין תיקוניו של המצטיק ולאילו של סופרים יותר מאוחרים; מחיקות הצנזורה; הוספות ממקורות 'זרים' וציון מקורם; איתורם של מאמרים שאינם במקומם; לשונות קיצור של הסופרים; פיענוחם של ראשי תיבות; ממצאים טיפוגרפיים העולים מנוסח הדפוס ועוד. תשומת לב מיוחדת מופנית לצדדים הטכניים של המבנה המדרשי, כולל: שמו של המדרש; החלוקה לפרשיות ותת החלוקה לסימנים, כשמערכת הפניית מסונפת מקשרת בין הבתרים השונים. הערות אלו נועדו להנחות את הלומד למצוא את דרכו בתוך הסבך של הנוסחאות השונות. ושמה כדאי לציין שדרך הליכה זו הובילה לשני מהפכים משמעותיים בנוסחו של המדרש שבפ"ב: ב ובפ"ד: ה-ז, עד שניתן לומר: 'פנים חדשות באו לכאן'. ופשיטא שחידושים טקסטואליים אלה טרם נידונו במחקר!

נוכח העובדה שמדרש רות רבה שרד בשניים וחצי כתבי יד עיקריים בלבד, המעט מכל המדרשים לחמש המגילות, כשאף אחד מאלה לא יכול להיחשב מן המשובחים, הרגשנו צורך להרחיב את היריעה עד היכן שידנו מגעת. **משום כך**, בנוסף על הניסיון להקיף את נוסחאותיהם של כל כתבי היד הידועים של מדרש רות רבה,

סינופסיס דנן מציג לפני הקורא גם עדי נוסח עקיפים רבים. התברר לא אחת שישנם עדים 'עקיפים' ששמרו על נוסחאות קדומות ומקוריות של המדרש, שמקומם לא יכירם בכתבי היד ה'שלמים'. בין אלה ניתן למנות את הילקוטים השונים [כגון: ילקוט שמעוני; מדרש ר' שמואל בן נסים מסנות; אגדת אסתר ועוד] וכן ליקוטים שנאספו מתוך המדרש גופא [כגון: כ"י ששון וכ"י ירושלים-קרלין].

אף הפנינו תשומת לב מיוחדת להגהותיהם של ר' מאיר בן שמואל בנבנישת, בעל אות אמת, ושל ר' יששכר בער כ"ץ [ר' ברמן אשכנזי], בעל מתנות כהונה, שבשאיפתם לתקן את הנוסחים המשובשים שהגיעו לדפוס, תרו אחרי כתבי יד של חיבור דנן על מנת להעמיד דברי מדרש משובשים ובלתי מובנים [ואין זה סוד שרכים הם!] על בוריים ועל כוונתם האמתית. הייתי עוד מעז לטעון ששני חכמים אלה – מראשוני הפרשנים של המדרש מן האסכולה הרבנית – מתגלים לפנינו גם כחוקרים הראשונים של נוסח המדרש בעת החדשה.

ואכן, על אף הגדרתם של הנוסחים החלקיים והמלוקטים כ'עקיפים', נוכחנו לגלות שבמקרים מסוימים, עדים אלה תורמים תרומה של ממש לשחזור צורתו הקדומה של המדרש ופירושו המדויק, כך שלפעמים, אין ערוך לחשיבותם!

כמו כן, למען שלימות התמונה, אף כללנו מבחר קטעים מנוסחאות שנשתמרו בכתביהם של רבותינו הראשונים, כשמעל כולם מתנוסס פירושו של ר' אברהם סבע למגילת רות. מובן מאליו שלא היה ניתן להקיף את כל הבאותיהם של הראשונים, ולפי שעה, יש לראות מדור זה כייצוג חלקי בלבד.

יתר מכך! מתוך שאיפה להקיף את שלל גרסאותיהם של אותם חיבורים השייכים לעדים המשניים [למשל: ילקוט שמעוני; ספר האגור לר"ש ן' ג'אמע ועוד] ולמען שלא ידח ממדרשנו נידח, תרנו אחרי כתבי יד של חיבורים אלה, שטרם הוכנה להם מהדורה מדעית, וליד הגרסה המצויה בדפוסם הראשון, רשמנו חילופים רלוונטיים העולים מכתבי היד של אותו חיבור ומן המובאות הכפולות של אותו מקור – בעיקר מובאות שחוזרות בילקוט שמעוני פעמיים, בספרי מקרא שונים – במעין מערכת חילופי נוסחאות. בזאת נמצאנו מצרפים את יתרונותיה של מערכת חילופי הנוסחאות הישנה לשיטת הסינופסיס המתחדשת.

בהתקנת הסינופסיס, השקענו מאמצים מיוחדים כדי להעמיד את הנוסחאות במקומותיהן הראויים אחת מתחת לשניה, שכן על אף חילופי הלשונות, במקרים רבים, הכוונה היא אחת. אל יתפלא המעיין אם ימצא לפניו תיבה, לכאורה, 'לא הומוגנית', בטור מסוים. עיון קל יבהיר את התיאום במשמעות.

השתדלנו לסדר את הנוסחאות בהתאם לקרבה שביניהן, הן מן הבחינה הגיאוגרפית [כגון: כ"י פרמה וילקוט שמעוני שמוצאם מאשכנז], הן לפי הקרבה בין הגרסאות ונטייתן הסגנונית [למשל: כ"י קמברידג' ודפוס

קושטא]. הדפסת הטורים שלא בסדר קבוע מראש נועדה לשם מטרה זו, אם כי ברור שלא תמיד יכולנו לכוון את הדברים לאשורם, ועם המעיין הסליחה.

במהלך עבודת סידור החומר, הקפדנו למסור את הטקסטים לפי מיקומם בכתב היד, אפילו כשניתן להוכיח שמיקום זה בטעות יסודו! על מנת לעזור למעיין לערוך השוואה בין טקסטים קרובים, הדפסנו את הטקסט שנית בגופן מוחלש במקום הנכון לדעתנו. אולם, במקרה של כ"י פרמה, נמנענו מלמסור את הטקסט באופן רצוף, לפי מיקומו [הלא ראוי] שבכתב היד, והבאנו אותו רק במקום הנכון לדעתנו באותיות רגילות. הסיבה לכך היא, שלא זה בלבד שכתב יד דנן כולל רק כמחצית ממדרש רות רבה, בנוסח שהוא בהרבה מקרים מוטעה וכושל, אלא אף התברר שהמעתיק התרשל במלאכתו בבלבול הסדר – וללא ספק ניתן לומר בנחרצות ש'עירוב פרשיות כתוב כאן'! – תוך כדי אובדן חומר מדרשי של ממש. מצורף נספח מיוחד המסכם ומבהיר את המבנה המשונה של המדרש, כפי שנשתמר בכ"י פרמה.

ניתן לחלק את הנוסחאות לפי סוגיהן, על פי הפירוט דלהלן:

I עדים ישירים	II עדים עקיפים
1. כתבי יד עיקריים (2.5)	5. הגהות על פי כתבי יד (2)
2. הדפוס הראשון (1)	6. ליקוטים של מדרש רות רבה (4)
3. דפים מכתב יד (2)	7. ילקוטים (7)
4. שרידי גניזה (4+1)	8. ראשונים (11)
	9. מקורות נוספים (3)

וזאת לדעת – נוסחאות העדים הישירים, שהם כתבי יד מקוריים ומקיפים של מדרש רות רבה, מובאות באות **עבה** [Bold] ואילו נוסחאותיהם של העדים העקיפים מובאות באות דקה.

I העדים הישירים

1. כתבי יד עיקריים

למעשה, מדרש רו"ר שרד בשניים וחצי כתבי יד עיקריים בלבד:

א. כתב יד פרמה, ריצ'לר-בית אריה 1542 [דה רוסי 541] (ס' 13218) מסוף המאה הי"ג. על אף קדמותו היחסית, כאמור לעיל, כתב יד זה משובש בשיבושים גרפיים קשים ביותר. הוא מגיע עד תחילת פ"ה בדילוגים ובשינויי סדר מופלגים ובבלבול (ראה לעיל ובנספח). מצויים בו גם שלשה קטעים לסוף פ"ז, ששוקעו במדרש רות זוטא (פ"ד), המועתק שם אחרי רות רבה.

ב. כתב יד קמברידג' ריף 235 [Add. 495] (ס' 16788) מן המאה ט"ו-טז. כתב יד שלם. על-אף שלימותו, גם כתב יד דנן לוקה בשיבושים קשים.

ג. כתב יד אוקספורד-בודליאן, נויבואר 164 [Selden Superior 102] (ס' 16228) משנת רע"ב (1512), שנים ספורות לפני הדפוס הראשון. הסופר השמיט קטעים ארוכים שיש להם מקבילות במדרשים אחרים ולעתים אף הביא את המדרש שלא כסדרו הנכון. הוא גם נוהג להשמיט את שמותיהם של מוסרי השמועות. על אף איחורו, הוא שמר על נוסח טוב יחסית. כתב יד זה שימש כנוסח הפנים של עבודת הדוקטור (ירושלים תשל"א).

2. הדפוס הראשון

ד. דפוס קושטא – כפי שהוכחנו במאמרנו,¹ דפוס קושטא (רע"ד?), ולא דפוס פיזרו רע"ט, הוא אכן הדפוס הראשון של אסופת מדרשים זו, ומובן מאליו שדפוס זה, שלכל דבר ועניין דינו ככתב יד, הוא שהובא בסינופסיס. דבר מאלף הוא שדרך הסינופסיס אף ניתן להוכיח שנוסחו של דפוס קושטא תואם להפליא את נוסח כ"י אוקספורד מתחילת המדרש עד אמצע פתיחה ג. רגלים לדבר שמדפיסי קושטא השתמשו בכתב יד חסר בראשיתו, ושאו את הטקסט החסר מכ"י אוקספורד או מתאומו, ראה מה שכתבנו בפרשה א:ג, עמ' 29, שו" 1. וכן הוא לגבי סופו של המדרש מסוף פ"ז ואילך.

3. דפים מכתב יד

ה. אלוני = כתב יד ירושלים – הספרייה הלאומית 8385.42⁸ (מעוזבוננו של נ' אלוני). דף אחד פגום מאד לפ"ב; א-ח מתוך כריכה, שמוצאו מתימן. בגלל קיטועו, הטקסט סודר באותה מתכונת של קטעי הגניזה (ראה להלן). צילומים של חומר זה הועברו אלינו בטובו של ד"ר עזרא שבט.

ו. כתב יד לונדון, הספרייה הבריטית, מרגליות 967 [Add. 19787], (ס' 5002), דפים 112 – 113, לפ"ז: ד – יד.

¹ הדפוס הראשון של חמש מגילות: עיונים בדרכי פעולתם של המדפיסים העבריים בקושטא ובפיזרו, יד להימן: מחקרים בתרבות העברית לזכר א"ב הברמן (בעריכת צ' מלאכי), לוד שדמ"ת, עמ' 289-311.

4. שרידי הגניזה

שרידי הגניזה לרו"ר הם מעטים וחלקיים למדי. הגיעו לידינו שרידים של שמונה עשר דפים השייכים לארבעה טפסים שונים, כשאחד העותקים כולל שורות ספורות בלבד. רק שני דפים הם שלמים, כשמבין אלה – בדף אחד שנקרע לשניים, חסרות אותיות בודדות במקום התפר ואילו בדף השני השלם, נשחקו מספר מלים בגלל פגעי הזמן. יש להצטער על טיבם הירוד של רוב שרידי הגניזה.

ז. כתב יד קמברידג' T-S NS 329.996 : אחד עשר דפים חלקיים ופגומים מתחילת המדרש עד פ"ב:

יט. כמה שורות קטועות מדף י' שרדו בכ"י T-S AS 94.325. מדובר, כנראה, בתרגילי כתיבה של מתלמד צעיר, שהתקשה בהעתקת הטקסט שלפניו, ואף הוסיף שיבושים על שיבושים ודילוגים ממקום למקום!

ח. כתב יד מנצ'סטר-ריילנדס [Rylands Genizah B 3645]: שרידים מתוך שמונת השורות התחתונות

הפגומות של דף בודד, המתחיל בסמוך לסוף פתיחה א ומסתיים קרוב מאד לתחילתה של פתיחה ב.

ט. כתב יד קמברידג' T-S C 2.216; T-S C 1.38; T-S C 2.81 וכתב יד מינכן Muenchen, Cod.

hebr. 419 V.1. חמשה דפים: אחד שלם (ראה לעיל); אחד 75%; ואילו בשאר נחסר יותר

ממחציתם. דפים אלה משתרעים על פני פ"ד: א עד פ"ו: ז(ד) בתחילתו. אף מעתיק זה התקשה

בכתיבתו ולא דייק תמיד בלשונו! כמה ידים עסקניות טיפלו בשריד זה והירבו לכתוב הגהות ותיקונים

בין השיטין ובשוליים. ברגיל, לא שמנו לב להוספות אלו, למעט ניסיונו של מעתיק מאוחר אחד לקבוע

חלוקה מקורית של פרשיות המדרש! תופעה הראויה לתשומת לב מצויה בפ"ה: א; אחד מבעלי כתב

היד מחק את נוסח המדרש ובמקומו השגיר את נוסח המקבילה שבבבלי בבא קמא!

י. כתב יד קמברידג' T-S F17.43 אחד שלם לפ"ו: ז(ד) – פ"ז: א, אך נשחקו בו מספר מלים.

יא. כתב יד קמברידג' T-S AS 82.6 : קטע קצר ומעובד בן חמש שורות מפ"ח: ג: ה, הנמצא בסוף שריד

גניזה של מדרש רות זוטא!

על אף נוסחאותיהם הקטועות של רוב שרידי הגניזה, השתדלנו לסדר את הטקסטים בתוך הסינופסיס במקביל

למצוי בכתיב היד השלמים, בעקבות קריאותינו בשרידים אלה. המקומות החסרים שברצף הטקסטים סומנו

באמצעות נקודות לסימון אותיות חסרות. מספר הנקודות נועד לשקף את מספר האותיות החסרות, לפי

השערותנו, ומובן מאלין שאין בהם לקבוע מסמרות באשר לתוכנם ותכולתם של אותם טקסטים קטועים. אנו

מקווים שלא יארך הזמן עד שנוכל להגיש הוצאה מדעית ראויה של כל שרידי הגניזה לקהל הלומדים.

5. הגהות על פי כתבי יד

יב. אות אמת לר' מאיר בן שמואל כנבנישת – יש חשיבות רבה לאותן הגהות של ר' יהודה גדליה (הרי"ג), כשלושים במספר, שהובאו בספר אות אמת, שאלוניקי שכ"ה [דפוס צילום 'מקור', ירושלים תש"ל], על פי כתבי יד שהיו מונחים לפניו. בפתיחה ז', מובאות מה שנראה, לכאורה, כשתי גרסאות לאותו מקור, ואלה נרשמו כ-אות אמת א; אות אמת ב.

במקרים שבעל אות אמת מחק מן הטקסט שלפניו בעקבות קריאה משופרת בכתב יד, העמדנו כוכביות באמצע השורות הריקות כדי לסמן את גבולות המחיקה שביקש לציין.

יג. מתנות כהונה לר' ברמן אשכנזי – בעל מתנות כהונה שילב את גרסאותיהם של ס"א [ספרים אחרים] ב- י"ז מקומות בפירושו למדרשו ומסרנו את נוסחן על-פי מדרש רבה, דפוס שאלוניקי שני"ד שמצאנו באתר: Hebrew Books.

6. ליקוטים

יד. כתב יד ירושלים-קרלין 688 (ס' 73995) מן המאה ה-ט"ז. המעתיק ליקט קטעים קצרים מתוך המדרש בשלושה מחזורים שונים. המחזורים הנוספים צוינו על ידינו: קרלין ב ו-קרלין ג. רגליים לדבר שקטעי קרלין ג נובעים ממדרש נוסף לרות שנתגלה לאחרונה, ואכמ"ל. כל הקטעים נדפסו בקובץ בית אהרן וישראל, כה: ב (תש"ע), עמ' טו-כא, אך העורך ערבב ביניהם וסידרם לפי סדר פסוקי המקרא, ובכך טשטש את ייחודם! המעתיק נוהג להשמיט את שמותיהם של חכמי המדרש ורומז להם באמצעות הקיצור: 'א"ר' [= אמרו רבותינו], השווה למשל: פ"ב:ח, עמ' 41, שו' 1.

טו. כתב יד ששון 1066, עמ' 434-437 (ס' 9311). ליקוטים בודדים של דרשות קצרות על פסוקי מגילת רות לפי סדר המדרש מפ"ב: (ח) ואילך, בעיקר לפרשיות ב; ה; ז.

טז. ביאורים [= פרוש המדרשות] לר' ידעיה הפניני: במסגרת פירושו הפילוסופיים למדרשי חז"ל, ליקט ר"י הפניני פסקאות נבחרות ממדרש רו"ר, ואלה משמשות יסוד לביאוריו אלה. הליקוטים מצויים בכתב יד פרמה ריצ'לר-בית אריה 2864 [דה רוסי 222] (ס' 13758) וטרם פורסמו. הטקסט של פתיחה ד מופיע גם בכתב יד וטיקאן-ניאופיטי 30/43 [ריצ'לר, עמ' 561] (ס' 641), 290 ע"א, וממנו נרשמו מקצת חילופים בעלי עניין.

יז. כתב יד סנקט פטרבורג 60 (ס' 51025; Reel 43), 32 ע"ב – 36 ע"א, שליקט המלקט מפ"ו: ז (ד) – פ"ז: א באופן רצוף. שריד זה נדפס כנספח למדרש לקח טוב לרות, מהדורת במברגר, עמ' 49-52 בטקסט שאינו תמיד נאמן למקור.

7. ילקוטים

יח. ילקוט שמעוני לר' שמעון הדרשן – נוסחאות ילקוט שמעוני הן ברגיל על פי יל"ש לתורה כתב יד אוקספורד-בודליאן 2637 והדפוס הראשון של החיבור כולו, שאלוניקי רפ"א-רפ"ז, בהתאם למקורות ולנוסחאות שנרשמו אצל ר"ד הימן, מקורות ילקוט שמעוני א-ב, ירושלים תשכ"ה-תשל"ד. ביל"ש לתורה נוספו שני מקורות: 1) עב – 3; 2) תתכה – 17. רשימת כתבי היד של הילקוט שמהם נלקחו חילופים בעלי משמעות, תופיע במבוא למהדורה המדעית. ושמה כדאי להעיר שבעל הילקוט הירשה לעצמו לערוך שינויים והוספות במקורות שלפניו ואכמ"ל.

יט. ילקוט המכירי, לר' מכיר בן אבא מרי – נוסחאות ילקוט המכירי נרשמו לפי כתבי היד המקוריים ששימשו את המהדירים השונים של ילקוט דנן, וכן לפי כתבי יד נוספים. למעט מהדורת בובר לתהלים. הפירוט יובא במבוא הנ"ל.

כ. ילקוט תלמוד תורה לר' יעקב סקילי – נוסחאות ילקוט ת"ת לתורה (בראשית; ויקרא – דברים) הן על פי תצלומים של כתבי היד המקוריים שיפורטו במבוא. על שלוש מן המובאות רשום: 'מדרש אסתר' ונוצרו ספקות מסוימים לגבי שניים מהן, עיין בהערות לפתיחות ד ו-ז.

כא. מדרש הגדול לר' דוד העדני – על אף העובדה שבעל מדרש הגדול נהג באופן חופשי למדי במקורות רות רבה שעמדו לפניו [למשל, בפ"ב: ד ליקט פסקאות קצרות ובישלן כאחת], החלטנו לשלב את שני הקטעים השייכים לפ"א ולפ"ב לתוך הסינופסיס. חילופי הנוסח הם על פי הרשום במהדורות המודפסות של מוסד הרב קוק.

כב. מדרש מגילה (=אגדת אסתר). ילקוט תימני זה נחשב למדרש הגדול על מגילת אסתר. בכתבי יד של חיבור זה לאסתר ט: כט נתגלו קטעים מפ"ד בעניין 'גזירות ב"ד של מטה'. הנוסח הוא על פי כתב יד ששון 1191 (ס' 9059), דף 46 ע"א-47 ע"ב, מן המאה הי"ד-ט"ו, השווה לנדפס מכתב יד גנזי תימן-חולון 93 [58] על ידי ש"י הלוי, אגדתא דמגילה (מדרש הגדול), חמ"ד [בני ברק?] תשנ"ד, עיין שם, עמ' קד-קה; קיא, ובמהדורת בובר, קרקא תרנ"ז, עמ' 82. חשוב לציין שבמהדורת בובר, העיקר חסר מן הספר! חילופים מהותיים נרשמו עפ"י כתב יד גנזי תימן הנ"ל משנת שכ"ב (1562).

כג. מדרש ר"ש מסנות – מדרשו של ר' שמואל בר' נסים מסנות הוא אוסף חשוב של מקורות מדרשיים-תלמודיים ודברי פרשנות. במדרשו לספר דברי הימים, כ"י רומא – וטיקאן 97 (ס' 211) [יצא לאור

לאחרונה על-ידי הוצאת זכרון אהרן במהדורה מנוקדת], הוא מביא כעשרה קטעים ארוכים למדי ממדרש רו"ר. יצוין שהקטעים המקבילים לדה"י, המצויים במדרשו לדניאל עזרא ונחמיה, מהדורת לנגה-שורץ – מאותו כתב יד – נתגלו כזהים ממש. קטע נוסף נמצא במדרש ספר איוב, כתב יד אוקספורד-בודליאן 128 (ס' 16192), ונדפס אצל ר"ש בובר, מעין גנים, ברלין תרמ"ט, עמ' 13.

כד. מדרש לקח טוב לר' טוביה בן אליעזר מארץ יוון (ביצאנץ). בעל לקח טוב מרבה להביא דברי מדרש ודברי פרשנות למקרא, מבלי לציין את מקורם. לפי שעה, הסתפקנו בשתי מובאות: [א] פ"ז: ה שליתא לפנינו במדרש אך מופיעה באות אמת [ויש, אפוא, לחשוד ששאב מלקח טוב!]; [ב] פ"ח: ג, החסר בכ"י אוקספורד ובדפוס הראשון.

8. מבחר ראשונים

אף גרסאות מדרש רו"ר המצויות בהבאותיהם של רבותינו הראשונים הן פן חשוב של נוסחאות המדרש, אם כי נראים הדברים שאלו אינן כה מרובות כבספרי מדרש אחרים. אף על פי כן, מובן מאליו שאי אפשר היה להקיף את כולן במסגרת הסינופסיס שלפנינו, שעיקר עניינו בכתבי היד השלמים והחלקיים. נסינו להתמקד באותם ראשונים שהמובאות שלהם מציגות גרסאות קדומות או שונות של המדרש, ושיש בהם לתרום להבנת נוסחו המקורי, או שהן תומכות באחת הנוסחאות הרווחות, וכן בהבאות היותר ארוכות. על כל פנים, יש להדגיש שלא מוצו כל אפשרויות השימוש בכתבי הראשונים בסינופסיס דנן, ואידך זיל גמור!

שאלה אחרת שיש לתת עליה את הדעת, היא אותן הבאות בשם 'אגדה' או 'מדרש' סתם וכדומה. ללא ספק, ישנם מקרים שמוצאן הישיר של מובאות כאלו מוטל בספק. במקרים כגון אלה, ניסינו להכריע את שייכותה של ההבאה המדוברת לרו"ר על-פי מה שניתן לכנות כ'אבחון סתמתי', דהיינו – שְׁלִיבַת הטקסט הפנימי של המובאה נוטה להזדהות עם רות רבה יותר מאשר עם מקבילתה, אך פשיטא שמכלל ספק לא יצאנו.

(א) גאונים – ספרד

כה. מדרש השכם (ספר והזהיר) – בחיבור זה מתקופת הגאונים הביא המחבר קטע ארוך בעניין השופטים הרעים, שמקורו ברו"ר פ"א:ח(א), ראה בפרשת משפטים, מהדורת פריימן, א, עמ' 87. נוסחאות המדרש הוגהו עפ"י המקור: כתב יד מינכן 205 (ס' 1648) דף 38, בעזרת צילום דיגיטלי שהשגנו מספריית מינכן. חלקים מקטע זה הועתקו גם במנורת המאור לר"י אלנקאווה ובספר המוסר לר"י כלץ, ומהם נלקחו חילופי הנוסח.

כו. ר"י הברצלוני, פירוש ספר יצירה – בחיבור זה הביא ר' יהודה בר ברזלי הברצלוני ארבעה קטעים מרו"ר כשאחד מהם כולל את רובה של פתיחה א. הנוסח המוצג כאן הוא על פי כתב היד המקורי,

המצוי כעת בספרייה הלאומית Ms Heb. 6990 (ס' 41590), וממנו נלקחו גרסאות המדרש לפי תצלומים שהוכנו בעבורנו על ידי ר' ישראל דוביצקי.

כז. ר"ש ו' ג'אמע, ספר האגור – בחיבור זה שהוא השלמה לספר הערוך, הביא ר' שמואל בן יעקב שלוש פסקאות קצרות המכילות מלים יווניות נדירות מתוך מעשי החכמים שברו"ר פ"ג, ראה במהדורת בובר, עמ' 22-27. החומר הוגה על פי שני כתבי היד שבספריית פרמה, שבובר כבר השתמש בהם: כ"י 140 (ס' 13740) וכ"י 180 (ס' 13741).

כח. הרמב"ן, פירוש התורה – נמצא מקור אחד בסוף פרשת מטות, מהדורת שעוועל, עמ' שלג, שהוגה על פי דפוס ראשון, רומא רל"ז(?), מהדורת צילום של הוצאת מקור, ירושלים, לל"ת. מקור שני לפ"ז: יב (בסופו) מצוי בספר תורת האדם, שער הגמול, כתבי הרמב"ן להנ"ל, עמ' רצה.

כט. רשב"ץ דוראן, ספר מגן אבות – בסינופסיס נרשמו שתי הבאות מחיבורו הנ"ל של ר' שמעון בר' צמח דוראן: הבאה קצרה מפתחה ב' התומכת בגרסת כ"י קמברידג' וקטע ארוך למדי מתוך המעשה באלישע בן אביה שבפ"ו.

ל. ר' אברהם סבע, אשכול הכופר – פירושו של ר"א סבע למגילת רות רצוף הבאות למכביר מתוך רו"ר, מתחילתו ועד סופו. כל הקטעים הוגהו על פי כתב יד פרנקפורט Ms. hebr. oct. 163 משנת רפ"ד (1524), ששימש יסוד לדפוס הראשון. מהדורה דיגיטלית המהווה פקסימיליה שלמה של כתב היד נמצאת באתר ספריית פרנקפורט (= אתר הספרייה הלאומית). בשלב הראשון נעזרנו בצילומים שסופקו לנו באדיבות על-ידי הרב בצלאל ויכלדר, שבמסירות רבה הספיק להוציא לאור את שלל כתביו של חכם דנן. חשוב לציין שעל אף זמנו המאוחר של ר"א סבע, כתב היד של המדרש שהיה מונח לפניו שמר על נוסחאות קדומות ונדירות.

ב) איטליה – אשכנז

לא. ר' יצחק בן מלכי צדק מסימפונט, פירוש סדר זרעים – בפירוש הריבמ"ץ לשביעית פ"ד מ"ו הביא הריבמ"ץ את משל הכרם מפתחה ז. הנוסח הוא על פי מהדורת הרב נ' זק"ש, עמ' קעה. פירושו של הריבמ"ץ הועתק אצל ר' אשתורי הפרחי בספר כפתור ופרח, ראה פ"א ז, עמ' 57.

לב. ר' יהודה בן קלונימוס, יחוסי [ערכי] תנאים ואמוראים – המעשה בר' מיאשה בן בנו של ר' יהושע בן לוי שבריש פ"ג הובא במהדורת הרב מ"י הכהן בלוי, אות י, עמ' תעד, והוגה על פי כתב יד ניו יורק – בית המדרש לרבנים R2348 [אדלר 9624] (ס' 50488), 134 ע"ב, באמצעות תצלום מעולה שנשלח אלינו בטובו של פרופ' ג"י רובנר, ספרן ביהמ"ד לרבנים בניו יורק.

לג. ר"ש משאנץ, פירוש המשנה: זרעים – קטעים מרו"ר פ"ד בעניין חיוב המעשרות נמצאים בפירוש ר"ש משאנץ לשביעית והובאו כאן על פי ירושלמי זרעים, מהדורת עוז והדר.
לד. ר' אברהם בר' עזריאל, ערוגת הבשם – קטע בודד לפ"ה: ה, שנמצא תואם את נוסח הגניזה לפסקה זו. קטע זה נדפס במהדורת אורבך, א, עמ' 299. והשווה עם הפקסימיליה של כתב יד פרנקפורט (=מרצבכר) של ספר ערוגת הבשם המופיעה אף היא באתר של ספריית פרנקפורט.

ג) פרובנס

לה. ר' מנחם המאירי, חבור התשובה, כ"י וטיקאן. בהוצאת ר"א סופר, ניו-יורק תש"י, עמ' 59-62, מובאים שני קטעים ארוכים למדי שניתן לשער באופן סביר שמקורם ברו"ר פ"ג. קטעים אלה הועתקו בשנית בבית הבחירה למסכת אבות, מהדורת ש"ז הבלין, ירושלים-קליבלנד תשנ"ה, וניתנים כאן לפי קריאותיו הדווקניות של ר"ש אשכנזי מתוך כתב היד, עיין שם, עמ' 350-352; 503. מקור נוסף הנמצא בעמ' 29 שייך לתשובת מנשה שבפ"ה: ו (4).

חכם פרובנסלי אחר שנעזרנו בגרסאותיו הוא ר' ידעיה הפניני, ראה לעיל במדור 'ליקוטים', סעיף טז.

9. מקורות נוספים

לו. ויקרא רבה, כתב יד מינכן 117 (ס' 1159) – במדרש ויקרא רבה לד: ח, מהדורת מרגליות, עמ' תשפח-תשפט, העתיק בעל כתב יד מינכן מרו"ר ה: ו ואף הוסיף עיבודים ממדרשים אחרים.² בסינופסיס הובאו גרסאות רו"ר לבדן.

לז. אסתר רבה, כתב יד ניו יורק JTS Rab. 10485/3. מעתיק כתב יד ניו יורק של אסתר רבה קיצר את הדרשה הארוכה לפ"א: ז על המלים 'ויהי בימי' שבאסתר פתיחה יא, באמצעות הפנייה למדרש רות' שהיה מצוי באותו קובץ מקורי של מדרשים לחמש המגילות ואבד בשואה [במקור: כתב יד ר"א עפשטיין מווינא], עיין בחילופי הנוסחאות שבמהדורת תבורי-עצמון, עמ' 17.
לח. רימונד מרטיני, פוגיו פידיי – לפנינו שלשה קטעים מפ"ו ומפ"ח העוסקים ב'מלך המשיח', כשאחד מהם מובא פעמיים. הנוסח הוא לפי הוצאת קרפצוב, לייפציג 1687.

* * *

² על דרכו של כ"י מינכן של ויק"ר לצרף חומר שוטף ממקורות זרים עיין במבוא של ר"מ מרגליות, ירושלים תש"ך, עמ' XXXVIII, שם הדגיש את זיקתו לתלמוד בבלי, ובהשלמות, עמ' 90, העמיד על שימושו ברמב"ם בפרשה י: ג. השווה גם למה שכתבנו במבוא לפירוש קדום למדרש ויקרא רבה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 25, סוף הערה 33.

וזאת למודעי:

- (א) חלוקת המדרש היא בהתאם לחלוקה שהנהגתי בעבודת הדוקטור (ירושלים תשל"א). חלוקה זו מיוסדת על החלוקה המקובלת בדפוס וילנא תרל"ח ואילך, ובמקומות שסטינו מחלוקה זאת, כמוזכר לעיל, סימניה מופיעים בסוגריים.
- (ב) מלים של המעתיק או של מחבר מסויים שאינן חלק של המדרש, הובאו בגופן אחר.
- (ג) במקומות שישנם שינויי סדר בכתב יד מסויים, מסרנו את הטקסט על אתר לפי הסדר המקובל של המדרש שבשאר כתבי היד. במנת להקל על המעיין המבקש לערוך השוואה מדויקת בגרסאותיהם של הטקסטים, העמדנו את הטקסט הכביכול "חריג" ליד שאר כתבי היד באותיות מוחלשות.
- (ד) גרסאות ייחודיות ארוכות יחסית שנמצאות בכתבי יד בודדים הוקלדו ברצף (למשל, אוקספורד בפ"ז, קיימברידג' בפ"ח, גניזה בפ"ב).
- (ה) מילויי שורה ושומרי דפים לא נרשמו בדרך כלל, אלא אם כן הם משקפים גרסה שונה אמיתית.
- (ו) על אף ההקפדה היתרה ברישומן של הגרסאות, וההגהות המרובות, עדיין ייתכנו תקלות מסוימות פה ושם, ובמיוחד בעדים החלקיים. במידה ונתקלתם בשגיאה כגון זו, אנו פונים אליכם בבקשה להעיר לנו על כך, כדי שנוכל לתקנה במהדורה תניינא, ואתכם הסליחה. שגיאות מי יבין?

*

בראשית דרכה, הכנת סינופסיס זה זכתה לתמיכתה הנדיבה של הקרן הלאומית למדע, מחקרים #1248/08 ו- #1311/10 ופשיטא שללא סיוע משמעותי זה, לא היינו יכולים להיכנס לעובי הקורה של משימה נכבדה זו.

ברצוני להודות לאנשים שנשאו עמי בעול והושיטו לי עזרה בביצוע הפרויקט ובהעמדת דברים על דיוקם, עד כמה שניתן. ד"ר איתי מרינברג והרב משה אהרן דבורץ סייעו בהקלדת החומר מתוך כתבי היד, והאחרון היה אחראי על כל ההגהות בתחילת הדרך. ד"ר אליעזר טרייטל הקליד והגיה את החומר בתוכנת excel, וערך את הסינופסיס על פי הכללים והפרטים שקבעתי. הרב שאול ברוכי סיים את סידור החומר, התקין את קבצי ה-pdf הסופיים של הסינופסיס וטרח עמי רבות להעמיד דברים על דיוקם. יתברכו כולם מן השמים! להם התודה ועלי האחריות.

כמו כן, תודתי נתונה לכל אותם אישים וספריות שסייעו בידינו להשיג צילומים של כתבי היד השונים, ובראשם העובדים המסורים של המכון לתצלומי כתבי יד עבריים שבירושלים.

לבסוף אביע את תודתי מקרב לב לפרופ' הרב דוד גולינקין יצ"ו, נשיא שוחרי עמותות שכטר ונשיא בדימוס של מכון שכטר, אשר לקח פרויקט זה תחת כנפיו והמריצני להתמיד בו. התעניינותו הייתה קשורה במעורבות אישית, והשתא אף לימד את מדרש רו"ר בקורסים שלו. לולא יוזמתו, הנהגתו ותמיכתו, ספק רב אם היינו מברכים היום על המוגמר של סינופסיס דנן!

בעזה"י 'זאת חנוכה' תשע"ט

אוניברסיטת תל אביב

נספח :

סדר מדרש רות רבה בכתב יד פרמה (ס' 13218)

כתב היד משתרע על-פני דפים 162v – 174v, שהם כ"ה עמודים.

- עמוד 10-1 ציון העמוד בכתב היד
(עמ' 1, שו' 1) ציון עמוד ושורה בסינופסיס
- (1) עמוד 1 עד ראש עמוד 10 : תחילת המדרש עד פרשה א: ח (א) ורובו של סימן ח(ב), המסתיים במלים: "... מעוול את המשפט" (עמ' 75, שו' 1).
- (2) בעמודים 10-12, המשך המדרש הוא מסוף פרשה א: (ה) "א"ר לוי" (עמ' 96, שו' 2) עד פרשה ב:ב "ותשב לימינו" (עמ' 23, שו' 2).
- (3) בראש עמוד 12 עד עמוד 14 מצויה השלמת החסר מפרשה א, דהיינו: מ-פרשה א: ח(ב) "תני ר' חייא" (עמ' 75, שו' 3) עד א: (ה) "אלא וילך איש" (עמ' 96, שו' 2). אמור מעתה שמקומו הנכון של סעיף זה הוא בין סעיפים 1-2 דלעיל.
- (4) בעמוד 14 עד עמוד 18 מצוי המשכו של פרשה ב. לאחר שדילג על סימנים ג-ד (עמ' 27-34), הוא מביא את סימן ה (עמ' 35 שו' 1), ומגיע עד פרשה ב:כא (עמ' 80, שו' 3).
- (5) מיד לאחר מכן, המחצית השניה של עמוד 18 כוללת את תחילת פרשה ג, כשהוא מגיע עד אמצע סימן ב: "שכבר עשו תשובה" (עמ' 8, שו' 2).
- (6) ניכר חיסרון גדול בפרשה ג, מאמצע סימן ב הנ"ל עד סוף סימן ד (עמ' 8, שו' 3 - עמ' 24, שו' 2).
- (7) מן השורה האחרונה של עמוד 18 עד אמצע עמוד 19 מצויה השלמתה של פרשה ב, הכוללת את סימנים כב-כד (עמ' 81-84).
- (8) בהמשך עמוד 19 הוא מביא את פרשה ג: ה-ז עד לסיום הפרשה בעמוד 20 (עמ' 25-32).
- (9) פרשה ד כולה נמצאת מאמצע עמוד 20 עד אמצע עמוד 24, (שים לב: סימן יא לפני סימן י).
- (10) בעמוד 24-25, מצינו את תחילת פרשה ה, מסימן א עד אמצע סימן ג. כתב היד מסתיים במלים: "זו אומתך" (עמ' 10, שו' 3).

ובקצרה:

- עמ' 10-1 : פתיחות עד פ"א : ח עמ' 14-18 : פ"ב : ה-כד.
עמ' 10-12 : סיום פ"א : י ; פ"ב : א-ב. עמ' 18-20 : פ"ג : א-ב ; פ"ב : כב-כד ; פ"ג : ה-ז
עמ' 12-14 : פ"א : ב-י. עמ' 20-24 : פ"ד עמ' 24-25 : פ"ה : א-ג

חסרונות בולטים:

- (1) פ"ב, סימנים ג-ד. (2) פ"ג, מאמצע סימן ב עד סוף סימן ד.

פסקאות ממדרש רות רבה פ"ז ששולבו לסוף מדרש רות זוטא ולפי מהדורת בובר, ברלין תרנ"ד

- (11) בנדפס, עמ' 55, שו" 5-6 [מן הסוף]: ר"ז ד: יא המקביל לרו"ר פרשה ז: יג "ויאמרו כל העם...רחל עיקר" (עמ' 45, שו" 1-2).
- (12) בנדפס, שם ד: יב, שו" 9-12 [מן הסוף] המקביל לרו"ר ז: יד "ויהי ביתך ... זה מלך המשיח" (עמ' 47, שו" 1 – עמ' 49, שו" 3).
- (13) בנדפס, סוף עמ' 56, שם ד: טו, ד"ה: "ד"א משבעה בנים ... ישי דוד", המקביל לרו"ר ז: יז(טז) (עמ' 52, שו" 2-4), כולל עיבוד בדרשת ר' נחמיה: החלפת 'שבעה בנים' ב'עשרה בנים'!